

FOCUS

Op onbekende wegen

Religieus leven vijftig jaar na Vaticanum II

Dirk Boone

De viering van de vijftigste verjaardag van het Tweede Vaticaans Concilie is voor paus Franciscus de aanleiding geweest om ook een JAAR VAN HET GODGEWIJDE LEVEN af te kondigen (30 november 2014 – 2 februari 2016). Een jaar om de ‘nieuwe wijn’ van het religieuze leven, die sinds een halve eeuw gemaakt wordt, uitgebreid te proeven en te voorkomen dat hij verschraalt tot azijn.¹ Dirk Boone geeft een voorlopige balans en wijst op een pijnpunt in de bezinningsronde.

Twee conciliedocumenten brengen het religieuze leven expliciet ter sprake: het zesde hoofdstuk van *Lumen Gentium* (LG), de dogmatische constitutie over de Kerk, en het decreet *Perfectae Caritatis* (PC), over de vernieuwing van het religieuze leven. Commentatoren zijn het erover eens dat deze teksten moeizaam tot stand gekomen zijn en sterk te lijden hadden onder vaak historisch gegroeide vooroordelen en conflicten waardoor ze diepgang en profetische kracht missen.² Voor Enzo Bianchi, de prior van de monastieke gemeenschap in Bose (Italië), is de crisis van het religieuze leven tot op vandaag voor een deel daaraan te wijten. De leer van de concilieteksten over het religieuze leven ging volgens Bianchi niet verder dan eerdere uitspraken van het leergezag. Voor hem is het veeleer het gebeuren van het concilie dat de vernieuwing van het religieuze leven beïnvloedde. En daarin hebben ‘sterke’ teksten zoals *Dei Verbum* en *Sacrosanctum Concilium* een grotere rol gespeeld dan de specifiek op het religieuze leven gerichte documenten. Dat deze weinig inspiratie bieden heeft naar zijn mening ook te maken met het feit dat de vertegenwoordigers van het religieuze leven zich op het moment van het concilie niet goed bewust

waren van het eigen charisma: “Het ontbrak de religieuzen aan vertrouwen in hun charismatische rol; ze stonden ver af van een goed begrip van de waarde van de boodschap van het religieuze leven voor mens en wereld.”³

In wat volgt baseer ik mij voornamelijk op twee brieven die ter gelegenheid van dit JAAR VAN HET GODGEWIJDE LEVEN geschreven werden: de eerste is een brief van de Romeinse *Congregatie voor de Instituten van het Gewijde Leven en de Sociëteiten van het Apostolisch Leven*, gericht aan de “godgewijde mannen en vrouwen op weg volgens de tekenen van God”, met als titel *Scrutate* (vertaald: ‘Speur de horizon af’).⁴ Het is een lijvig document (ongeveer 40 bladzijden) dat uit twee delen bestaat: ‘In gehoorzame uittocht’, een korte terugblik op de afgelegde weg sinds Vaticanum II, en ‘In wakkere waakzaamheid’, een uitgebreide verkenning van nieuwe horizonten. De brief citeert overvloedig uit geschriften, toespraken en homilieën van paus Franciscus en – behalve in het eerste deel – relatief weinig uit documenten van een andere hand.

Het tweede document is de apostolische brief van paus Franciscus aan de godgewijden (21 nov. 2014). Het is een opvallend korte en eenvoudige brief, die uit drie delen bestaat: de doelstellingen, de verwachtingen en de horizonten met betrekking tot het JAAR VAN HET GODGEWIJDE LEVEN.

Het eerste deel van *Scrutate*, ‘In gehoorzame uittocht’, blikst in een kort overzicht terug op inzichten van *Lumen Gentium* en *Perfectae Caritatis* die de vernieuwingen van het religieuze leven mogelijk hebben gemaakt. Zoals in *Lumen Gentium*: het godgewijde leven als *gave* van God, de inbedding ervan in de universele roeping tot heiligheid (zie LG V, dat hoofdstuk VI over de religieuzen voorafgaat)⁵, het *doopsel* als fundament, de *specifieke levensstijl* die de levenswijze van Jezus navolgt (LG 44 spreekt van een “meer onmiddellijke navolging”), het godgewijde leven als *profetisch teken* voor het volk van God om hun algemene christelijke roeping te beleven. Ten slotte wordt nog de kerkelijke betekenis van het religieuze leven benadrukt (het religieuze leven vormt geen Kerk binnen de Kerk).

Belangrijk in *Perfectae caritatis* is de prioritaire plaats die het evangelie krijgt als “meest fundamentele regel” om Christus na te volgen (PC 2), wat geleid heeft tot een “radicale uitzuivering” van bestaande regels en praktijken. Verder wordt gewezen op de erkenning van de verschillende vormen van godgewijd leven, een vernieuwde kijk op de evangelische raden, het belang van “broederlijk leven in gemeenschap” dat de onderverdeling in klassen en categorieën overstijgt, en de waarde en noodzaak van een goede vorming.

Sindsdien is de weg van de godgewijden “een echte ‘weg van de uittocht’ geweest. Een tijd van enthousiasme en durf, van vindingrijkheid en van creatief geloof, maar ook van broze onzekerheden, improvisatie en bittere ontgoochelingen.” Vandaag echter moeten we vaststellen dat “de voorbije jaren het elan van deze weg aan kracht lijkt te verliezen”, en dat vraagt een grondige aanpak: “Het komt erop aan om in geloof opnieuw te vertrekken op *een onbekende weg* (W 18,3), zoals de aartsvader Abraham die *op weg ging zonder te weten waarheen*

(vgl. He 11,8).” Daar sluit het tweede deel van de brief op aan, dat helemaal opgebouwd is rond de profetische dimensie van het religieuze leven.

Beide brieven – die van de Romeinse Congregatie en die van paus Franciscus – leggen dezelfde accenten. We halen er enkele belangrijke thema’s uit.

Sequela Christi

In de lijn van de documenten van Vaticanum II wordt in beide brieven met nadruk herhaald dat de *sequela Christi*, de navolging van Christus, het eerste doel is van het religieuze leven, en het evangelie als de fundamentele regel voor alle instituten beschouwd moet worden (vgl. *PC* 2). De liefde voor Christus en het evangelie als “vademecum” (Franciscus) vormen de grondslag van de zending. Religieuzen dienen weer Christus en het Woord van God centraal te stellen. Als men spreekt over een terugkeer naar de bronnen, dan gaat het in de eerste plaats om een terugkeer naar het Woord van de Schrift, dat onophoudelijk beluisterd moet worden. Alleen zo zijn geïnspireerde vernieuwing en vruchtbare apostolische creativiteit mogelijk.

Door de nadruk te leggen op het evangelie als eerste regel, wordt nog eens duidelijk gesteld dat religieuzen een plaats *binnen* de Kerk hebben, waar ze geroepen zijn om allereerst *christen* te zijn en de evangelische radicaliteit van de liefde te beleven – iets wat van elke christen gevraagd wordt.

In die zin valt het op dat veel van wat in deze brieven staat ook voorkomt in andere documenten van de hand van de paus, die niet specifiek tot

Opening van het Jaar van het Godgewijde Leven in de kathedraal van Roermond (29 november 2014).

© foto: bisdom Roermond.

religieuzen maar tot alle christenen zijn gericht. Wat voor elke christen geldt, is sowieso op religieuzen van toepassing. Franciscus wijst daar meermaals op, bijvoorbeeld als hij de religieuzen oproept om te doen “wat ik van alle leden van de Kerk vraag: hou je niet langer met jezelf bezig, maar ga naar de mensen toe”. Religieuzen maken deel uit van de Kerk en nemen deel aan haar zendingsofdracht. Zij moeten iets betekenen voor de samenleving en de Kerk, en daarin een duidelijk en zichtbaar *teken* zijn.

Beide brieven ademen het missionaire elan van *Evangelii Gaudium*, de apostolische exhortatie van paus Franciscus aan alle christenen, “over de verkondiging van het evangelie in de wereld van vandaag”. De paus roept daarin de christenen op tot een Kerk die evangeliseert, een “Kerk die naar buiten gericht is”, in een “permanente staat van missie”, en dat is ook de teneur van deze brieven aan de religieuzen. Zij moeten ‘naar buiten trekken’, ‘het vertrouwde loslaten’, ‘de horizon afspeuren’, ‘nieuwe wegen verkennen’, ‘grenzen opzoeken’, ‘de wereld wakker schudden’, ‘een levend getuigenis zijn’, zich ‘deskundig in *communio*’ tonen... Die terminologie gebruikt Franciscus graag – ze werd ook in *Scrutate* overvloedig overgenomen.

Communio

Het religieuze leven is een leven dat gericht is op *gemeenschap*. Het broederlijk samenleven is een van de grote uitdagingen in de Kerk en geldt bij uitstek voor religieuzen. Zij moeten, aldus Franciscus, “deskundigen in gemeenschapsopbouw, in *communio*” worden en ‘de mystiek van het samen leven’⁶ beleven, waar “kritiek, roddelpraat, onverzadigbaarheid, jaloersheid en rivaliteit niet thuis horen”.

Gemeenschappen zijn “geroepen om een concreet model van samenleven te bieden. Een model dat aantoont dat het mogelijk is om als broeders en zusters samen te leven.” Ook hier ligt de nadruk op het missionair karakter. In een tijd die getekend is door een onvermogen om authentiek te communiceren, zijn de leden van het godgewijde leven “geroepen om een teken te zijn van de relaties tussen gastvrije, openhartige en eerlijke mensen”, om “broederschappen vervuld van vreugde en van de heilige Geest” te zijn.

Profetie

De specificiteit van het religieuze leven wordt het sterkst beklemtoond vanuit het *profetische* karakter ervan. Een aanknopingspunt hiervoor is het eerste monnikendom dat zichzelf als leerling en erfgenaam van het bijbelse profetische beschouwde (Elia, Johannes de Doper) en *bíos prophètikós* werd genoemd. “De profetie is het waarmerk van het godgewijde leven”, schrijft paus Franciscus, waarna hij zichzelf citeert uit een toespraak tot algemeen oversten: “De radicaliteit van het evangelie is niet alleen iets van de religieuzen. Aan alle christenen wordt gevraagd het evangelie radicaal te beleven. Maar de religieuzen volgen de Heer op een speciale wijze, als profeten. (...) Een religieus mag nooit aan de profetie verzaken.”⁷

Als ‘profeten’ hebben religieuzen een belangrijke rol te spelen in de Kerk. Daarom, aldus de paus, “verwacht ik dat jullie de wereld wakker schudden”. De profeet is degene die de tijd doorgrondt en bekwaam is te onderscheiden; hij is “een wachter die waakt en dan ook weet wanneer de morgen aanbreekt”. Hij is vrij en kan daarom vrijmoedig zonde en onrecht aanklagen.

Als vrije mensen, zo staat in een sterke passage in *Scrutate*, – vrij wegens hun evangelische levenswijze – moeten godgewijden inspelen op de vragen afkomstig van de “kruispunten van de wereld”. “De ervaring van de armen, de interreligieuze en interculturele dialoog, de complementariteit van man en vrouw, de ecologie in een zieke wereld, de ongeremde eugenetica, de mondiale economie, de planetaire communicatie, het symbolische taalgebruik”: het zijn “nieuwe hermeneutische horizonten” die om nieuwe antwoorden vragen. Daarom zijn godgewijden geroepen om “onontgonnen ‘landen’ te bewonen om er het evangelie te verkondigen” (bijvoorbeeld de wereld van de communicatiemedia), om “tenten op te slaan op de kruispunten van paden die niet platgetreden zijn”, om mannen en vrouwen “op de drempel” te zijn, waar men zich enkel door Gods Geest laat leiden, om “erop uit te gaan”, om, vertrekkend vanuit de ervaring van Christus en het evangelie, “een spiritualiteit te weven als een kunst van het zoeken, die alternatieve metaforen, nieuwe beelden verkent en nooit eerder geziene vooruitzichten schept”. Deze veranderde wereld vergt “een nieuwe hermeneutiek” en “nieuwe mystagogische wegen”. Godgewijden trekken “vanuit het centrum naar de randen (...), waarin het behoud van het status quo en de inschatting van de winst niet meer op de eerste plaats komen, maar wel de profetie van de evangelische keuzes”. Zij staan aan de

‘rand’, zijn als ‘schildwachten’ die waakzaam speuren naar nieuwe tekenen van Gods aanwezigheid, ook al vereist dat soms “lange vermoeiende periodes van wachten”.

In dit verband klinkt in de brieven meermaals de oproep om het bekende achter zich te laten, de identiteit van het religieuze leven niet vast te pinnen op “een verouderd, kortzichtig paradigma dat zichzelf als referentie neemt”, om “niet te blijven steken in het heimwee naar structuren en gewoontes die geen dragers van leven zijn voor de wereld van vandaag”⁸, maar om zich los van iedere berekening of controledrang te laten leiden door de Geest. “De religieuze families zijn ontstaan om nieuwe wegen te inspireren, om trajecten aan te bieden waar men niet eerder aan had gedacht of een vlot antwoord te bieden op menselijke en geestelijke noden”, staat in *Scrutate* te lezen. Tevens wijst de brief op het gevaar van institutionalisering en verouderde voorschriften, evangelische antwoorden die omgebogen worden tot “antwoorden (...) afgemeten aan de efficiëntie en de rationaliteit van ‘de onderneming’”. Zo verliest het godgewijde leven “gezag, charismatische durf en de evangelische *parrèsia* (vrijmoedigheid)”.

De invulling die in deze documenten aan het profetisch karakter van het religieuze leven gegeven wordt, is sterk op de zending gericht, op het verken- nen en tonen van nieuwe wegen voor Kerk en wereld, en minder op het profetisch karakter van het religieuze leven als dusdanig.

Evangelische raden en celibaat

Lumen Gentium, *Perfectae Caritatis* en *Vita Consecrata* omschreven het religieuze leven nog als “een leven volgens de evangelische raden”: “de professie van de evangelische raden geldt als een teken dat alle leden van de Kerk krachtig kan en moet aantrekken om de plichten van hun christelijke roeping met ijver na te komen”. (LG 44). We vinden daarvan niets terug in de boven vermelde brieven. Er wordt zelfs helemaal niet over de drie evangelische raden gesproken. Toch een duidelijke cesuur met kerkelijke documenten uit het verleden.

De huidige brieven zijn blijkbaar schatplichtig aan exegeten en theologen die sinds Vaticanum II hebben aangetoond dat het concept ‘evangelische raden’ ambigu en problematisch is en in elk geval niet het onderscheidende kenmerk van het religieuze leven kan uitmaken. De evangelische armoede, kuisheid en gehoorzaamheid zijn geen ‘raden’ die voorbehouden zijn aan een bepaalde groep christenen, maar *vereisten* die inherent zijn aan de navolging van Christus en voor elke gedoopte gelden, die ze beleeft volgens het leven waartoe hij geroepen is.⁹ Door niet meer over evangelische raden te spreken is de dubbelzinnige taal vermeden, die het religieuze leven met een radicaler of verhevener aura omgeeft.¹⁰

Het is opmerkelijk dat in beide brieven zelfs met geen woord gerept wordt over het celibaat.¹¹ Nochtans behoort het celibaat tot de identiteit van het religieuze leven en is het bepalend voor het eigen profetisch karakter ervan.

Enzo Bianchi. © foto: Niccolò Caranti.

Bovendien maken de tijd en cultuur waarin we leven een grondige theologische en pastorale reflectie over het celibaat meer dan nodig. Heeft de crisis in het religieuze leven niet ook daarmee te maken, dat men het celibaat – of beter: het celibaat-in-gemeenschap – niet meer verstaat of verkeerd verstaat?

Enzo Bianchi situeert de specificiteit van het religieuze leven in het vrijwillige celibaat en het daarmee intrinsiek verbonden gemeenschapsleven. Celibaat is een *gave*, een *charisma*, omwille van het Rijk dat komt.¹² Onder deze *forma vitae* weet de religieus zich geroepen om Christus na te volgen. Bianchi wijst erop dat als dit leven authentiek en met evangelische radicaliteit wordt beleefd, het *op zich* een profetisch teken stelt ten aanzien van de ‘wereldsheid’ of ‘idolatrie’ in Kerk en samenleving. Nog vooraleer de profeet zijn stem verheft, spreekt zijn leven in gemeenschap van ‘het enig noodzakelijke’, van Gods macht die leven geeft in de dood en van zijn komende Rijk van liefde. Het gaat er niet eerst om naar buiten te treden en te spreken, maar het celibaat-in-gemeenschap te beleven op zo’n manier dat de religieuzen en hun gemeenschappen ‘veelzeggende’ profetische stemmen worden. Bianchi drukt het treffend uit:

In deze radicale onthouding, beleefd in heel de persoon – lichaam en ziel –, in dit alomvattende engagement voor de verwachting van de komst van de Heer en zijn Rijk, waarvoor men heel zijn bestaan riskeert, verwerven de religieuzen een kennis (*gnôsis*) of liever een *epignosis* (de ‘verheven kennis’ waarover Paulus dikwijls spreekt) die in andere omstandigheden

door de Heer niet toegestaan wordt of geen eigen terrein vindt. Het is precies in deze situatie van vrijheid die elke dag heroverd moet worden door af te zien van de wereldsheid, dat de religieuzen zowel aan de Kerk als aan de wereld alternatieve boodschappen kunnen verkondigen.¹³

Het lijkt me dat het religieuze leven een diepgaande bezinning met betrekking tot zijn fundamenten nodig heeft. Nu ontstaat echter de indruk van een cultuur van stilzwijgen, met als gevolg dat men zijn identiteit gaat zoeken in het ‘apostolaat’, het ‘werk’ of de ontvangen ‘zending’¹⁴, en dat de profetie herleid wordt tot een dienst, een diaconie die beantwoordt aan de noden van de wereld. Maar de eerste zending en het apostolaat van het religieuze leven – ook van het zogenaamde ‘apostolische’ religieuze leven – is precies hierin gelegen: omwille van Christus het celibaat in gemeenschap beleven, op een manier die ‘spreekt’ van Gods Rijk van liefde. Het komt mij voor dat religieuze congregaties ook vandaag zichzelf vaak definiëren vanuit hun ‘apostolaat’ of het ‘apostolisch terrein’ dat ze afbakenen en de relevantie die zij moeten hebben. Vraag is of ze zo zichzelf – als religieuzen – mettertijd niet onverstaanbaar maken en hun reden van bestaan ondergraven.

Het is mijn beperkte ervaring dat precies ouder wordende religieuzen, die omwille van hun verminderde mogelijkheden of omdat ze hun ‘apostolaatswerk’ hebben moeten opgeven (en overlaten aan seculiere instanties) en in zekere zin ‘nutteloos’ geworden zijn, een vernieuwde keuze kunnen maken voor het religieuze leven zoals het zich ‘opnieuw’ aandient: dankbaar voor wat geweest is, gemeenschap vormen rond Jezus, bidden voor ‘Kerk en wereld’, profetisch teken zijn van hoop op de “spoedige komst van Christus” (vgl. Apk 22,20).

Dirk Boone is theoloog. Hij doceert o.m. aan het Hoger Instituut voor Godsdienstwetenschappen (Antwerpen) en het Hoger Diocesaan Godsdienstinstituut (Gent) het vak Spiritualiteit. Tot voor kort was hij directeur van het ignatiaans bezinningscentrum Oude Abdij van Drogen. Thans is hij beleidsmedewerker van de zusters van Maria van Pittem en medewerker van het bisdom Brugge. Hij is gehuwd en vader van vier kinderen.

Noten

- ¹ Vgl. een toespraak van paus Franciscus tot het dicasterium van het godgewijde leven op 27 nov. 2014.
- ² Zie bv. René Laurentin, *Bilan du Concile*, 1966, blz. 233-236, 262-267. Mgr. Philips, *De dogmatische constitutie over de Kerk 'Lumen gentium'*, 1968, blz. 129-133.
- ³ Enzo Bianchi, *Si tu savais le don de Dieu. La vie religieuse dans l'Église*, 2001, blz. 9-14.
- ⁴ De brief werd gepubliceerd op 8 sept. 2014 en is ondertekend door J. R. Carballo ofm, aartsbisschop secretaris en J. B. Kard. de Aviz, prefect. Ik citeer uit de vertaling die te vinden is op de website van de Unie van de Religieuzen van Vlaanderen (URV): www.urv.be/fotos/File/YCL-Speur_de_horizon_af.pdf.

- ⁵ LG 40: "Voor iedereen is het bijgevolg duidelijk dat alle christengelovigen, tot welke stand of staat zij ook behoren, tot de volheid van het christelijk leven en de volmaaktheid van de liefde geroepen zijn."
- ⁶ De uitdrukking komt uit *Evangelii Gaudium* en wordt hier toegepast op de religieuzen.
- ⁷ Het citaat komt uit A. Spadaro, "Scegliate il mondo!" ('Schud de wereld wakker!'). Gesprek van Paus Franciscus met de Generaal-Oversten, in: *La Civiltà Cattolica* 165 (2014/1) 7.
- ⁸ Vgl. *Evangelii Gaudium* 108.
- ⁹ Zie hiervoor E. Bianchi, *op. cit.*, blz. 47-48.
- ¹⁰ Hier en daar vinden we nog een spoor van een grotere radicaliteit die aan het religieuze leven wordt toegekend. Zo staat er bijvoorbeeld in *Scrutate* dat de profetische taak die voor elke christen geldt in het godgewijde leven "gekenmerkt is door de radicale *sequela Christi* en het radicale primaatschap van God, samen met het vermogen om de evangeliserende taak van de Kerk vrijmoedig en creatief te beleven". Waarom dit niet evengoed voor de gehuwde christen het geval zou zijn, is mij niet duidelijk. Ook de term 'godgewijd' m.b.t. de religieuzen is eerder ongelukkig en kon men beter vermijden; zie hierover E. Bianchi, *op. cit.*, blz. 64-68.
- ¹¹ Eenmaal terloops in *Scrutate*.
- ¹² Zie E. Bianchi, *op. cit.*, blz. 21-77.
- ¹³ E. Bianchi, *op. cit.*, blz. 29.
- ¹⁴ Of de 'eigen spiritualiteit', die dan als een handelsmerk wordt verzelfstandigd en uitgedragen.

